

NOVÉ PUBLIKACE

Gordon Noble: Woodland in the Neolithic of Northern Europe. The Forest as Ancestor. Cambridge University Press, Cambridge 2017. ISBN 978-1-107-15983-9. 222 str.

Gordon Noble přichází s novou knihou zaměřenou na les v neolitu severní Evropy. Sám si hned v předmluvě pokládá otázku, jak studovat něco, co už neexistuje? Z konzervativního tábora bychom se možná dočkali odpovědi, že pravěký les lze studovat pomocí palynologie. To je jistě pravda, avšak jen zčásti, a autor se to snaží ukázat ve své nové knize, kde neolitický les zkoumá archeologicky, resp. transdisciplinárně. Za svůj region zájmu si vybral Britské ostrovy a Skandinávii včetně Jutského poloostrova. Počátky neolitu v této oblasti spadají až k letům 4100–4000 př. n. l., většina pojednávaného období je tedy synchronní s českým eneolitem. Kniha je rozdělena do sedmi kapitol a nechybí ani poznámkový aparát a věcný rejstřík.

Hned v úvodu (*Introduction: Engaging with the environment*) Noble upozorňuje, že lesy a dřevo (na rozdíl od kamene, bronzu a železa) nejsou běžně ve vědeckém hledáčku archeologie, a to i přesto, že dřevo jako materiál tvořilo podstatnou část hmotné kultury a lesy většinou komponentu tehdejší krajiny. Na lesy v minulosti se zaměřuje palynologie, která však do značné míry pomíjí jejich sociální rozměr. Proto je hlavním úkolem této knihy ukázat, jak neolitický člověk v zalesněném prostředí žil, jak jej využíval a jak mu rozuměl. V jedné z podkapitol se nám dostává historické perspektivy definování neolitu a jeho vztahu k životnímu prostředí. Skrze příklady J. Lubbocka či G. V. Childea ilustruje, že separace lidské kultury a přírody je konstruktem západní společnosti, jehož kořeny lze dohledat až v dobách osvícenství. Na antropologických příkladech Noble ukazuje, že stromy a lesy jsou mnohde součástí lidských komunit a zaujímají aktivní roli v sociálním životě. Neolitický člověk se tak sám od přírody neodděloval, ale plně ji zahrnoval do svého sociálního života. Toto pojetí autor podporuje i přehlednou literární rešerší z dalších humanitních věd. Při definování neolitu se dostává i k novinkám zemědělského způsobu života, které zásadně změnily interakce člověka s životním prostředím. Introdukce domestikantů a s nimi spojené aktivity ovlivňovaly míru odlesnění, vytvářely úplně nové biotopy (např. zahrady), měnily interakce s divokými druhy (např. vytlačování z původních stanovišť, křížení divokých a domestikovaných prasat) nebo vedly k odebrání množství biomasy (např. lesní pastva, těžba letniny). V úvodní kapitole samozřejmě nemůže chybět ani kritický výčet dosavadního bádání o lese v oblasti různých vědních disciplín. Užitečně kritickým se tento výčet stává zejména v částech zmiňujících ignoraci sociálních rozměrů lesa a obecně životního prostředí ze strany palynologie a environmentální archeologie.

Druhá kapitola (*The Forest in the Neolithic of Northern Europe*) představuje les v severní Evropě v době neolitu zejména z pohledu palynologie a dalších paleoenvironmentálních věd. Krátká úvodní část se věnuje holocennímu období bezprostředně po ústupu kontinentálního ledovce a diskutuje tak interakce mezolitických lovecko-sběračských komunit a lesa. S transformací na zemědělsko-pastevcké společnosti na počátku 4. tisíciletí př. n. l. nejen kvantitativně roste lidský vliv na lesní porost, ale i kvalitativně se tento vztah mění. To se projevuje ojedinělou evidencí pylových indikátorů obilí, pastvy a planých rostlin otevřených stanovišť. I přesto, že lesních porostů od této doby ubývalo, tvořil tento typ vegetace zásadní součást neolitické krajiny. Ze Skandinávie máme doklady o výraznějších odlesňovacích aktivitách zejména ze 3. tisíciletí př. n. l., avšak i zde se evidence liší podle geografické polohy vůči pobřeží. Zatímco ve vnitrozemí byla mnohá místa stále člověkem spíše nepoznamenána, na pobřežních lesích byl lidský vliv o poznání znatelnější. Zejména na Jutském poloostrově docházelo k postupnému odlesňování a přetváření primárního lesa s dominantní lípou v křoviska lísky a břízy či obhospodařované pařeziny. Nutno však dodat, že pařezinové hospodaření v tomto regionu probíhalo jistě již v mezolitu (*Kloof 2014*). Důležitým aspektem neolitického využití krajiny bylo také opouštění a následné zarůstání do podoby primárního lesa. O tom máme doklady i z Britských ostrovů, kde sice na počátku neolitu k deforestaci docházelo, avšak kolem roku 3500 př. n. l. se zdá, že se intenzita lidského vlivu snížila a lesní vegetace se opět rozšířila. Neolitická krajina tak byla charakteristická svou dynamikou, ve které se neustále proplétaly procesy

odlesňování a regenerace lesa. K zásadnímu otevření krajiny zde došlo až v době bronzové, čemuž napomohly nové technologie – kovové nástroje.

Klíčovým artefaktem, díky němuž mohlo být životní prostředí člověkem měněno, se zabývá třetí kapitola (*Altering the environment*). Počátek využívání kamenných seker šel ve většině evropských regionů ruku v ruce se zavedením pěstování a chovu domestikantů. Sekery tak umožnily efektivně žít v krajině, do které neolitické komunity zaváděly nové druhy rostlin a živočichů. Velká část kapitoly přibližuje výsledky experimentu s kácením stromů originálními neolitickými sekerami v dánském lese Draved, který proběhl v 50. letech 20. století. Jednotlivé aspekty experimentu jako upevnění artefaktů, postavení těla, efektivita práce, zkušenost či hodinová dotace jsou porovnávány s novější archeologickou a antropologickou literaturou. Následně autor demonstruje, že severoevropský neolit je v podstatě obdobím seker („axe age“), protože ty umožnily nové způsoby interakce člověka s přírodou. Takové interakce (např. kácení primárního lesa) se nejen odrážely v lidských tělech, ale vyžadovaly i náročné procesy plánování a zvažování rizik. Výrazná praktická funkce tohoto artefaktu se samozřejmě odrazila i v jeho úzkém spojení s kosmologií a sociálním životem neolitických komunit.

Na úroveň krajiny se Gordon Noble dostává ve své čtvrté kapitole (*The woodland landscape*). Hned v úvodním odstavci píše, že při výzkumu lesa na sebe narážejí dvě pojetí. Palynologická perspektiva využívající exaktní metody přírodních věd a přístupy post-procesuální archeologie zaměřené na sociální konstrukci a význam prostoru a místa. Žádný z těchto postupů není zcela vyhovující a jedinou cestou je integrace obou. Paleoekologická data by pak přispívala k lepšímu pochopení prostoru, protože lesní prostředí má zásadní vliv na lidské vnímání a chápání krajiny. Tento přístup autor následně demonstruje na etnografických příkladech a dvou případových studiích. Na příkladu charakteristické nížinné krajiny Anglie a obytných areálů konzervovaných mohylovými náspy v Dánsku ukazuje, jak interpretativně kombinovat výsledky palynologických studií a archeologických výzkumů.

Les vnímaný jako architektura (*The forest as architecture*) se stal předmětem další kapitoly. Stromy jsou výbornou ukázkou stírání rozdílu mezi přírodou a kulturou. Jejich podoba totiž může být výsledkem jejich přirozených vlastností a vlivu člověka, resp. jím chovaných zvířat, který na ně mají. A podobně lze nahlížet na celé lesní porosty, které, jak autor zdůrazňuje, leží často mimo skupinu tradičních výzkumných témat terénní archeologie. Na několika případech (např. neolitické ohrazení Sarup) je zde názorně ilustrováno, jak byly jámy po vývratech nebo i stále živé stromy intencionálně zakomponovány do neolitické architektury. Takovou roli stromů v krajině nelze samozřejmě vůbec rozeznat palynologickými metodami, a role terénního archeologického výzkumu je zde naprosto zásadní. Mezi dalšími zmiňovanými příklady, kde se velmi organicky proplétá neolitická architektura se stromy, je ohrazení v Ettonu, kde byly v příkopech udržovány pařezinově obhospodařované stromy, a dřevěná platforma v lokalitě Alvastra ve Švédsku. Tam byly součástí dřevěné konstrukce i vrbové výmladky, které během používání této stavby nadále rostly. Tato stavba byla tedy dílem stavěna a dílem rostla. Gordon Noble také upozorňuje, že při vytváření nějaké architektury je nutné brát v úvahu i odstraňování lesa. Mýcení totiž také vytváří specifické vlastnosti daného místa. V kapitole jsou nám tak předloženy situace, kdy mýcení lesa rozhodně nebylo motivováno touhou po zemědělské půdě. Na příkladu monumentu typu *cursus* v Draytonu Noble ilustruje, že se neolitickí zemědělci a pastevcí nechovali podle současného kapitalistického vidění světa, kde výrobci optimalizují vklady a maximalizují zisky, ale věnovali velké množství energie odlesnění značné části krajiny kvůli následné výstavbě monumentu. Úsilí, které bylo vynaloženo na odlesnění 15 ha, tak mělo nejen kolektivní charakter, ale i převyšovalo svou náročností následnou stavbu. Dalším podobným příkladem je stezka Walton Heath vytvořená z proplétaných panelů, na něž byly použity desetitisíce výmladků lísky s šířkou 18–26 mm, pocházející z dlouhodobě obhospodařovaného a rozsáhlého lesa. Z příkladů v této kapitole je jasné, že zaměříme-li svou pozornost jen lidský vliv na les a odlesnění (podobně jako palynologie), přijdeme o značnou část evidence struktury neolitického života, kde les hrál aktivní roli.

Předposlední kapitola rozebírá úlohu dřeva při stavbě monumentálních staveb (*The environment as ancestor: Timber monumentality*). Role tohoto materiálu je totiž někdy při zkoumání monumen-

tality opomenuta ve prospěch trvanlivějších kamenných staveb. Dřevěné monumentální stavby severní Evropy měly mnoho podob – Noble sem zahrnuje jednoduché stavby ze dvou rozpůlených kmenů, kruhy ohraničené kůly, procesní stezky i obrovské ohrazené areály. Dále názorně ukazuje, že neolit je obdobím, kdy se zásadně změnila interakce lidí a jejich životního prostředí, což se projeví i tím, že mezi relevantní společenské cíle patřila i stavba dřevěných (i jiných) monumentálních staveb. Nicméně nelze si představit, že mezolitickým lovecko-sběračským společenstvem dřevěné stavby nic neřekaly. Pravý opak ostatně dokazuje rozměrný totemovitý monument objevený v bezprostřední blízkosti Stonehenge. V dalších pasážích se dozvídáme o důležitých lokalitách, na kterých je ilustrováno spojení mrtvých a stromů, resp. dřeva. Ty jsou totiž často použity jako konstrukční prvky mohyl, hrobových komor či jako rakve. Autor argumentuje, že mnohé z těchto stromů měly více než metr v průměru a jejich pokácení, transport či rozpůlení stálo pohřbívací komunitu značné úsilí, plánování a vědomou snahu o eliminaci rizik, která s kácením několikasetletých dubů souvisí. Stromy a mrtví také mohli být propojeni v kosmologickém systému, a to skrze materialitu dřeva (a stromů), které není neměnnou surovinou, ale postupně roste, stárne, umírá a nakonec se rozkládá. Lesy, stromy a dřevěné monumenty tak byly integrální součástí neolitických společenství, kde, podle Gordona Noblea, aktivně ztělesňovaly životní cyklus.

V poslední kapitole (*Extending roots: Conclusions*) se dočkáme závěrů výzkumného úsilí autora. Nejdříve si však přečteme živý popis situací kácení lesa a stavby dřevěného monumentu, který je ještě doplněn několika ilustracemi z prostředí 3D rekonstrukcí. Noble zde konstatuje, že, na rozdíl od jiných autorů a autorek s tradičním pojetím, on se neztotožnil s oddělováním přírody a kultury, a snaží se ukázat, že neolit nebyl obdobím, kdy by se lidé nějak vymaňovali a separovali od přírody, ale jejich vztah k životnímu prostředí se transformoval díky ekonomickým změnám. Transformace tohoto vztahu pak měla důležitý vliv i na obecnou konceptualizaci světa. Neolitické lidé tak žili ve světě, který nebyl nikdy statický, nýbrž se neustále měnil, stejně jako lesy v jejich krajině nebo dřevo v jejich stavbách. Noble také shrnuje, že díky rozsahově větším i kvalitativně odlišným zásahům do krajiny můžeme počítat u neolitických společenství s větším důrazem na reciproční vztah ke krajině a předkům, se kterými měli mnohem bližší vztah. Lesy, stromy, dřevo a aktivity s nimi spojené také byly součástí sociálního života neolitických komunit. Skrze stavbu dřevěných monumentálních staveb dosahovaly určité skupiny svých cílů a přání a použité materiály toto zprostředkovávaly. Technologické změny týkající se krajiny také stály za změnami sociálními, což lze nejlépe vidět na zavedení seker z různých materiálů. Gordon Noble uzavírá svou knihu o neolitických lesích příznačným „*people shape environments, but environments also shape people*“ (str. 187).

Jak tedy tuto knihu hodnotit? Z pohledu archeologa působícího ve střední Evropě je samozřejmě přínosný výčet nejruznějších archeologických a paleoekologických lokalit severní Evropy. Mnohem důležitějším aspektem této knihy je však její teoretická konceptualizace. Noble se zde totiž nenechává omezovat tradičními hranicemi vědeckých oborů a naprosto přirozeně a efektivně kombinuje poznatky jak environmentálních věd, tak archeologie a antropologie. Jeho perspektiva je převážně archeologická, avšak ostatní obory u něj nejsou „ve službách archeologie“, ale jsou kvalifikovaně a plnohodnotně využity. Svým počínem tak velmi povedeně ukazuje, že při výzkumu lesa v minulosti je čistě paleoekologický či archeologický pohled silně nedostatečný. Kniha také dokazuje, jak je přínosné brát v úvahu sociální život při zkoumání životního prostředí a naopak. Tyto aspekty lidského světa jsou totiž neoddelitelně provázány a pro plné pochopení je oddělené zkoumat nemá snad ani význam. Téma lesa a dřeva v pravěku není českojazyčné archeologické komunitě neznámé (např. *Dreslerová – Šádl 2000; Dreslerová 2012*), proto se domnívám, že recenzovaná kniha velmi dobře doplňuje škálu přístupů a nastiňuje aktuální trend ve výzkumu na pomezí přírodních a humanitních věd.

Jan Kolář

Literatura

- Dreslerová, D. 2012:* Les v pravěké krajině II. Archeologické rozhledy 64, 199–236.
Dreslerová, D. – Šádl, J. 2000: Les jako součást pravěké kulturní krajiny. Archeologické rozhledy 52, 330–346.
Kloß, S. 2014: They were fishing in the sea and coppicing the forest. Bericht der Römisch-Germanischen Kommission 92 (2011), 251–274.

Ivana Boháčová – Jaroslav Podliska (eds.): Průvodce pražskou archeologií: památky známé, neznámé i skryté. Archeologický ústav AV ČR, Praha, v. v. i. – Národní památkový ústav, *Praha 2017*. 335 str.

Existence archeologie jako vědy je pevně spojena s celospolečenskou objednávkou a zájmem široké veřejnosti o poznatky, které přináší. Bez pozitivní vazby mezi současnou společností a naším aktuálním výzkumem by archeologie ztratila svůj smysl. Podmínkou úspěšného působení archeologie směrem k veřejnosti je kromě kvalitního základního i aplikovaného výzkumu také efektivní sebezprezentace. Ta může nabývat různých forem počínaje senzačními zprávami v aktuálním zpravodajství přes oblíbené archeoparky spojené s tzv. living history či moderní digitální muzea s virtuální realitou až k populárně-naučným publikacím. Poslední ze jmenovaných forem se může zdát v dnešní digitálně zrychlené a na zážitky orientované době poněkud staromilskou. Přesto se však stále jedná o jeden z nejoblíbenějších způsobů popularizace vědy, která tak může mít nejen atraktivní, ale i hodnotnou a informačně bohatou podobu. Přesně taková je i publikace, kterou v rámci projektu NAKI připravil široký kolektiv (17 spoluautorů) pod vedením Ivany Boháčové a Jaroslava Podliska.

Praha je ideálním objektem popularizační činnosti. Stojí v symbolickém středu národního diskursu o české identitě, zároveň je atraktivní lokalitou, kam proudí davy turistů, z nichž určitá část má zájem i o kulturně-historický kontext místa. Poptávka po archeologickém průvodci je tím předeem zajištěna. Ta však automaticky nemusí generovat kvalitu na straně nabídky. Je sympatické, že kolegové z pražského Archeologického ústavu AV ČR, Národního památkového ústavu, společnosti Archaia a Muzea hlavního města Prahy nezneužili této situace a vytvořili po všech stránkách kvalitní dílo, které neosloví jen laickou, ale i odbornou veřejnost.

Knížka praktického kompaktního formátu (což by mělo být u průvodců pravidlo, které však není vždy dodrženo – viz např. Archeologický atlas Čech), která se vejde i do větší dámské kabelky, je strukturovaná tak, jak bychom od publikace podobného účelu očekávali. V úvodních kapitolách autoři stručně shrnuli dějiny archeologického bádání na území Prahy, popsali metodu výzkumu v městských jádrech a nezapomněli ani na obligatorní kapitolu o přírodním prostředí. Autoři stručně zmínili i současnou podobu organizace výzkumné činnosti v Praze, přičemž jmenují různé právní subjekty, které zde působí (včetně více či méně kontroverzních soukromých, tzv. servisních firem –

k tomu viz *Bouzek et al. 2010*), aniž hodnotili efektivitu či kvalitu takového systému. Pouze kladně ocenili koordinační roli Pražské archeologické komise, s čímž lze bezpochyby souhlasit.

Vlastní průvodce je rozdělen do šesti hlavních částí podle katastrálních území, přičemž poslední blok shrnuje nejdůležitější památky z celého území Velké Prahy. Každý oddíl je uveden vstupní částí s obecnými informacemi o dané části aglomerace, včetně detailní mapy s lokalizací archeologických památek, které se zde nacházejí. Za každým z těchto oddílů je připojen exkurze, kde jsou detailně a v širším kontextu pojednány fenomény typické pro dané území – např. pohřbívání, architektura kostelů a klášterů, veřejná prostranství, řemesla apod.

Jednotlivá hesla prezentují archeologické památky různých druhů, tj. jak stavební objekty, jakými jsou kostely, dvorce a dvory, mosty, kláštery či domy, tak plošné reliktu jako předmostí, opevnění, pohřebiště a náměstí či (v případě Velké Prahy) celá hradiska a vesnice. Přitom ale udržují jednotnou strukturu. Na začátku jsou graficky zvýrazněny hlavní identifikační údaje – adresa, souřadnice GPS a charakteristika památky. Grafické symboly, jejichž klíč se nachází na záložce desek knihy, charakterizují lokality z hlediska jejich datace, funkce, přístupnosti apod. Shodná je vnitřní struktura textu hesel, který se vždy skládá z historie místa a jeho archeologického popisu. Na konci je uvedena literatura, přístupnost a dopravní spojení. Každé heslo je doplněno bohatou barevnou obrazovou dokumentací, tvořenou detailními pláňkami, terénními fotografiemi, vedutami, profily i vyobrazením nálezů. Vše působí jednoduše a přehledně.

Za obět této formě padla detailnější diskuse o interpretaci některých památek. Příkladem budiž hned první heslo, kterým je kostel Panny Marie na Pražském hradě. Autoři sice zmiňují problémy s jeho výzkumem spojené, ale sami se nepouštějí do rozsáhlejší polemiky, která ostatně stále probíhá (např. *Štefan – Wihoda eds. 2018*). To lze považovat za šťastné rozhodnutí, neboť solidní knihy populárně naučného charakteru mají přinášet závěry, které již prošly ohněm oborových diskusí a v daném okamžiku představují většinový odborný názor na danou problematiku.

Recenzovaná kniha je zakončena standardním místním rejstříkem, medailonky předních pražských archeologů a slovníčkem odborných pojmů. Seznam odborné literatury je poměrně obsáhlý a není omezen pouze na několik vybraných titulů.

Knihy se vyznačuje vynikajícím grafickým zpracováním i kvalitním tiskem. Je následováním příkladem popularizace archeologie a jako taková bylo po zásluze oceněna v soutěži o Cenu

Zlatý mamut Karla Absolona za rok 2018. Lze jen doufat, že brzy vyjde i její anglická mutace, kterou by jistě ocenili početní zahraniční návštěvníci našeho hlavního města. Česká verze se již dočkala druhého vydání.

Jiří Macháček

Literatura

Bouzek, J. – Gojda, M. – Klápště, J. – Macháček, J. – Měřinský, Z. – Podborský, V. – Vařeka, P. 2010: Česká archeologie na rozcestí. Archeologické rozhledy 62, 712–714.

Štefan, I. – Wihoda, M. eds. 2018: Kostel Panny Marie na Pražském hradě: dialog nad počátky křesťanství v Čechách. Prameny české historie svazek 3. Praha: NLN – Nakladatelství Lidové noviny.

Dějiny staveb 2018. Sborník vybraných referátů z konference v Plasích konané ve dnech 6. 4. – 8. 4. 2018. Vyd. Klub Augusta Sedláčka, Plzeň 2018. 302 str.

Sborník *Dějiny staveb* pokaždé obsahuje řadu užitečných článků pro archeology středověku a novověku. Pravidelně mezi ně patří příspěvky *J. Varhanika* (27–32), který se tentokrát věnuje stavebnímu vývoji velkého rožmberského hradu Dívčího Kamene. Rozsáhlá zřícenina vypínající se nad vltavským údolím představuje jeden z nejdůležitějších objektů výzkumu fortifikační architektury a kultury bydlení společenských elit lucemburského období, s tím ale ostře kontrastuje malý zájem dosavadního specializovaného bádání. Varhanikova pozornost je upřena na stopy po zaniklé zástavbě v severním parkánu palácového jádra. Autor její existenci dokládá na základě otisků zmizelých konstrukcí a komunikačního schématu parkánu, jak o něm vypovídá několik dochovaných branek v hradební zdi. Předpokládá, že jedna ze zaniklých staveb fungovala jako hlavní hradní kuchyně. Jako vstup do této prostoty interpretuje rozměrný otvor v hradbě mezi parkánem a nádvořím palácového jádra, přičemž vyjmenovává znaky vylučující, že šlo o bránu (absence ostění). Doufejme, že článek se stane impulzem k důkladnému zkoumání architektury mimořádně hodnotného hradu.

V referovaném svazku je tradičně zastoupena i problematika středověkých vesnických kostelů. Z pohledu archeologie stojí za pozornost článek *M. Falty* (141–156) o středověkém stavebním vývoji kostela v Oleškách u Prahy. Autorův zájem je soustředěn na relativně dobře dochované zdivo románského jádra, které podrobuje analýze z hlediska technologie výstavby. *M. Buroň, E. Racková*

a *J. Slavík* (113–122) na základě operativních průzkumů zevrubně rekonstruují středověký stavební vývoj v jádru raně gotického kostelíka ve Starém Městě nad Metují, do jehož farního obvodu původně spadal Náchod. Periodizaci stavebních fází se autorům podařilo zčásti ukotvit pomocí dendrodat.

Jedním z nejpodstatnějších příspěvků sborníku je článek *V. Pavelky* (251–270), jenž prezentuje výsledky operativního průzkumu kaple sv. Anny u Jemnice. Barokizovaná stavba se nachází v areálu středověkého kostela sv. Víta, resp. v prostoru zaniklého františkánského kláštera, který stával na návrší nad středověkým městským jádrem. V literatuře dosud panoval názor, že kaple vznikla v 18. století. Při poslední opravě fasád se však podařilo zachytit řadu důkazů středověkého stáří obvodového zdiva, avšak datovaného na přelom 15. a 16. století. Pavlovkům článek proto vnáší řadu nových podnětů do diskuse nad stavební podobou kláštera, již v poslední době výrazně posunuli archeologové.

K archeologii má hodně blízko obsáhlý příspěvek *P. Rožmberského* a *P. Mikoty* (173–219), kteří se na příkladech z Plzeňska zabývají formami ohrazení novověkých obor. Většina prezentovaných dokladů se dnes nachází v pokročilém stádiu rozpadu, některé jsou zcela pokryty dnem. Autoři pečlivě probírají typologii stavebních řešení ohrazení, bran a jiných otvorů rozličného účelu (zejména záběhů pro lovenou zvěř, nebo naopak propustků pro drobné živočichy).

Jan Kypta

Volkmar Geupel – Yves Hoffmann: Archäologie und Baugeschichte des ehemaligen Benediktinerklosters Chemnitz. Die Ausgrabungen im Schloßbergmuseum 1981–1993. Landesamt für Archäologie Sachsen, Dresden 2018. 167 str.

Autoři se řadí k předním saským archeologům středověku a neméně uznávaným specialistům na románskou a gotickou architekturu, bezpečně zacházejí i s písemnými prameny. Uvedené kompetence rovnou měrou uplatnili při práci na monografii o někdejších benediktinském opatství v Saské Kamenici, v jehož zdech dnes sídlí městské muzeum. Výsledek v podobě syntézy dosavadních znalostí o dějinách a stavebním vývoji kláštera nezaostává za očekávanými ani po koncepční stránce, ani rozponem pojednávané látky, ani kvalitou obrazového doprovodu.

Kniha je umně strukturována tak, že různě zaměřené badatelé mohou při četbě vynechávat pro ně nezávazné pasáže, aniž by ztratili přehled o podstatných informacích. Orientaci napomáhají krátká

a dílčí shrnutí. Vůbec nejdůkladněji, přece však přehledně je prezentován záchranný archeologický výzkum kláštera. Čtenář tedy není ochuzen o detailní dokumentaci náleзовých situací a tradiční rozbor drobné hmotné kultury včetně běžné keramiky. Zkrátka nepřicházejí ani historici umění, kteří při srovnávacím výzkumu s povděkem využijí bohatou fotografickou dokumentaci početně dochovaných architektonických prvků, převážně pozdně gotických. Kniha si získá přízeň i mezi historiky, neboť autoři přitažlivě vyložili stavební vývoj klaustry a konventního kostela na principu zrcadla zřetelně odrážejícího příznivá, nebo naopak svízelná údobí existence místní řeholní komunity. Hlavní výkladová linka vede po chronologické ose, jež je v uzlových, vzájemně dosti vzdálených bodech konstruovaná na základě výpovědí písemných pramenů. Vlastní periodizace stavebních fází je definována archeologickými metodami a formální analýzou dochovaných architektonických prvků.

Ve vzdálenosti 1,5 km od středověkého jádra podstatně mladšího města situovaný klášter zaujímá temeno nevýrazně vyvýšeniny v nivě řeky Kamenice. Založen byl roku 1136 císařem Lotharem III. v tehdy neosídleném předhůří Krušných hor. Privilegia udělená mnichům z doby krátce po jejich příchodu napovídají, že v očích zeměpánů bylo klášterství zamýšleno jako zárodek plošné kolonizace. Zapaťření ale nebylo dostatečné, počáteční etapa se proto hodně vlekla, než nastala úplná konsolidace řeholního domu. Z písemných pramenů vyplývá, že do poloviny 13. století zdejší komunita bratří balancovala na hraně existence. S tím korespondují archeologická a stavebněhistorická zjištění o tehdejších skrovném architektonickém rázu konventu. Autoři se domnívají, že teprve kolem roku 1300 započala proměna dřevěné klaustry ve zděnou. Dostavbu kostela do celokamenné podoby kladou do samého konce 1. třetiny 13. století, kdy podle jejich názoru naráz vyrostlo bazilikální trojlodí jakožto přístavba k východnímu závěru s trojicí apsid, jenž datují do 60. let 12. století.

Třebaže 14. století představovalo období pozvolného rozmachu v dějinách kláštera, prostředků na přestavby se dostávalo jen v omezené míře, což autoři názorně demonstrují na příkladu postupné výstavby kamenné křížové chodby. Ve 14. a 15. století sestávala klaustra pouze z dvojice zděných křídel. Jedno vzniklo kolem roku 1300 zároveň s východním ramenem křížové chodby, a to jako souběžný trakt. Jižní, o půl století mladší křídlo přibýlo dodatečně vůči obvodové zdi rajskeho dvora, přičemž k ní bylo připojeno napříč, nikoli ovšem kolmo (jak by bývalo odpovídalo analogiím), ale nezvykle šikmo. Neorganické napojení

si autoři vysvětlují respektováním starší (dřevěné) zástavby při budování nového křídla klaustry.

Původní jádro východního křídla klaustry se dodnes z velké části dochovalo, a to včetně řady pozoruhodných tesaných ostění a klebebních prvků. Zbytky přičného křídla, zaniklého v důsledku přestaveb na konci středověku a v pozdějším období, zachytil archeologický výzkum. V sondách zasahujících do někdejšího interiéru jižního křídla se podařilo učinit objev mimořádného významu. Nález teplovzdušné pece v klášterním prostředí není výjimečný jako takový, v celém půdorysu odkrytá konstrukce ale vyniká instruktivním stavem dochování. Nechybějí ani takové detaily, jako je třeba kamenná posuvná krycí deska obslužného otvoru topné komory.

Než byl klášter roku 1539 zrušen v důsledku reformace a změněn v zeměpanskou rezidenci (díky čemuž si areál podržel hodně ze svého středověkého vzhledu), prodělal rozsáhlou pozdně gotickou přestavbu, která teprve komplexu dodala ucelenou čtyřkřídlou podobu. Architektonické úpravy byly natolik dalekosáhlé, že opat, který je inicioval, si vysloužil pověst druhého zakladatele kláštera. Závěrečnou stavební etapu autoři postihli hlavně na základě stavebněhistorického průzkumu, archivních pramenů a několika barokních vyobrazení. Vnitřní dispozici jednotlivých křídel se jim podařilo relativně detailně rekonstruovat podle inventáře klášterního vybavení, vyhotoveného krátce po odchodu řeholníků.

Kniha nejenže významně obohacuje monasteriologické bádání ve střední Evropě, ale také podněcuje k zamýšlení nad obecnými otázkami. Představuje totiž příkladný vzor efektivity při propojování různých odvětví historických věd. Pokud by výsledky archeologického výzkumu kláštera v Saské Kamenici byly publikovány samostatně, na hodnotě by samozřejmě neztratily, jejich význam by ale nebyl dostatečně zřejmý. Souběžně s referovanou monografií vyšla ještě jedna kniha speciálně věnovaná bývalému benediktinskému opatství v Saské Kamenici. Je to doprovodná publikace k výstavě. Vedle obsáhlého katalogu artefaktů rozličné povahy (např. listin, rukopisů, architektonických prvků) zahrnuje i několik studií prohlubujících poznání dějin a architektury kláštera (Fiedler – Thiele Hrsg. 2018).

Jan Kypta

Literatura

Fiedler, U. – Thiele, S. Hrsg. 2018: Des Kaisers Kloster. Die Chemnitzer Abtei im Kontext kaiserlicher Politik und benediktinischer Wirkungsgeschichte. Dresden: Sandstein Verlag.

Dalibor Janiš – Radim Vrla a kolektiv: Hradý Zlínského kraje. Spolek přátel hradu Lukova, *Lukov 2018*. 333 str.

Historik Dalibor Janiš a stavební historik Radim Vrla se výzkumem hradů dnešního Zlínského kraje intenzivně věnují od poloviny 90. let minulého století. Jejich bibliografie na toto téma čítá desítky položek, z nichž řada vznikla ve spolupráci s archeologem Jiřím Kohoutkem (1952–2007). V prezentované knize se však archeologie ocitá ve vedlejší roli, což je hlavně zapříčiněno úplnou absencí řádných publikací terénních výzkumů hradů na celém zájmovém území: jak četných akcí, které proběhly pod Kohoutkovým vedením, tak veškerých ostatních. Je to deprimující hlavně proto, že šlo o výkony často velkoplošné, většinou badatelské (v mnoha případech spíše živelné) a pocho-pitelně bohaté na objevy klíčového významu, jak zřetelně vyplývá z fotografií publikovaných v předběžných zprávách.

Důvod, proč je v úvodních syntetizujících kapitolách referované knihy současně bádání o hra-dech prezentováno výhradně optikou historie a stavební historie, má prostě vysvětlení. Na východní Moravě nepůsobí erudovaný a schopný archeolog, který by se specializoval na šlechtická sídla. Teprve v navazujícím katalogu jsou roztroušeny informace o objevech z desítek starších i novějších archeologických akcí. Hodně kusým způsobem je tlumočí archeoložka Jana Langová, která se opírá především o Kohoutkovy předběžné publikace. Tyto práce však nedávají možnost kritického posouzení v nich předložených hypotéz a interpretací. Je škoda, že v knize chybí např. kapitola o drobné hmotné kultuře hradů, již nemohou suplovat v katalogové části porůznu roztroušené kresby a fotografie kachlů, nádob a nejrůznějších kovových artefaktů.

Monografie dedikovaná Kohoutkovu odkazu se z nezaujatého úhlu pohledu naopak stává obžalobou jeho odborného působení. Tristní stav dosa-vadního zhodnocení archeologických výzkumů zdejších hradů totiž představuje protiklad obdivu-hodných badatelských výkonů dvojice stavebních historiků – vedle Radima Vrly i Jana Štětiny, vý-znamně se podílejícího na katalogové části mono-grafie. Bohatá bibliografie obou autorů je jasným důkazem, že výsledky intenzivních a rozsáhlých terénních výzkumů mohou být publikovány jak průběžně, tak zároveň i řádně. Knize předcházely desítky článků, které v úhrnu zpřístupňují ohromné množství dokumentace. Stojí za tím železná vůle obou specialistů z kroměřížského pracoviště NPÚ. Každoročně zvládají náročný kolotoč operativních stavebněhistorických průzkumů, aniž by vršili publikační dluhy. Objevy, ať se týkají doslova jedné

zdi, nebo celých a vývojově komplikovaných sta-veb, publikují promptně a podrobně, třebaže přitom většinou rezignují na širší srovnávací perspektivu. Tento úsporný přístup ohledně celkového zhodno-cení objevů, hraničící s publikováním „surových“ nálezových zpráv, je ovšem jediný možný, a to kvůli počtu akcí a objemu pořizené dokumentace. Ani předložená kniha, již autoři berou jako pokus o souhrnné zpracování dané problematiky (s. 9), nemá vysoké vědecké cíle. Stojí na pomezí regio-nalistiky a kastologie.

Monografie je mnohem více encyklopedií než syntézou v pravém smyslu slova. Nejenže katalog lokalit zaujímá téměř desetkrát větší počet stran než jemu předřazená dvojice syntetizujících kapi-tol. Oba úvodní texty jsou do značné míry pojaty jako faktografické přehledy bez ambic zasadit vý-voj hradů do širšího kulturního, sídelního a sociál-ního kontextu. Nadregionální srovnávací perspek-tiva tu není přítomna vůbec. V první, šestistránkové kapitole nastínil Dalibor Janiš ve velké zkratce středověký vývoj majetkové držby na území dneš-ního Zlínského kraje. Mnohem obsáhlejší a vskut-ku přínosná je v pořadí druhá kapitola, věnovaná hradní architektuře. Sepsal ji Radim Vrla ve spo-lupráci se Zdeňkem Váchou a Janem Štětinou. Autoři se jen okrajově věnují typologii dispozic, stavební podobu hradů představují po způsobu anatomického atlasu. Rejstříkovou formou nasti-ňují typovou a druhou škálu staveb (bran, paláců, kaplí atd.), konstrukcí a architektonických, nejčas-těji kamenických detailů.

Do katalogu hradů o 54 heslech jsou zahrnuty lokality rozličné velikosti a dispozice, od monu-mentálních hradů přes sídla, která lze označit spíše za (výstavné) tvrze, po dřevěné hrádky v (pod)hor-ských končinách. Vedle rezidencí přestavěných v novověku na vznosné zámky jsou tu zastoupeny četné zříceniny a lokality, kde se dochovaly jen více či méně zřetelné zemní úpravy. Hodně kolísa-vý je pochopitelně stav poznání vzhledu a staveb-ního vývoje jednotlivých hradů, v mnoha přípa-dech však byl významně prohlouben v poslední době díky aktivitám Radima Vrly a Jana Štětiny. Autoři realizovali desítky operativních průzkumů nejen v průběhu oprav dosud využívaných staveb, ale i zajišťovacích prací na celé řadě zřícenin. Po-pisy a dispozice stavební podoby hradů v katalogu referované knihy jsou poměrně hutné a čtenářsky náročné. Orientaci v nich ale hodně usnadňuje bo-hatý a instruktivní obrazový doprovod. Vyzdvih-nout je třeba plánovou dokumentaci, ať už celkové situační plány (namnoze nahrazující nepřesná sché-mata ve starší literatuře) či nákrsky dílčích nálezo-vých situací. Ocenění zasluhují i četné axonomet-

rické kresebné rekonstrukce, účelné zvláště v případech vícenásobně a radikálně přestavěných sídel.

Jestliže se první kapitola, jež přináší nástin dějin regionu, zdá jako povrchní a příliš krátká, do katalogových hesel vtělené výsledky práce s písemnými prameny jsou naopak hodně přínosné, byť výklad nepřekračuje tradiční pozitivistickou rovinu. Bohatá faktografie snesená Daliborem Janišem se jistě stane východiskem několika směrů dalšího historického bádání, zvláště v oblasti topografie a dějin osídlení a vojenství.

Nad otázkou, jaké z hradů Zlínského kraje přesahují svým významem regionální rámec, se jako první derou na mysl Buchlov, Brumov a Lukov – jakožto klíčové doklady vůbec nejstarších kamených hradů v českých zemích. O prvních stavebních etapách těchto původně zeměpanských sídel se Radimu Vrlovi podařilo v posledních letech získat celou řadu závažných poznatků, často významně korigujících představy předchozího bádání. Trojici lokalit spojují mj. nálezy pozdně románských a raně gotických kamenických prvků, z nichž nejpůsobivější je z Brumova pocházející půlkruhový tympanon s vegetabilní výzdobou. Na základě Vrlových zjištění lze nejstarší fáze hradních jader Buchlova a Lukova zařadit do skupiny hradů dvojpolové dispozice: s dvojicí protilehlých masivních hranolových věží (v jedné z věží Lukova se průkazně nacházela kaple). Jsou to však právě Brumov a Lukov, kde mnoho zásadních otázek ohledně stavebního vývoje naráží na absenci řádných publikací archeologických výzkumů. Ostatně závěry Radima Vrla se nejednou ocitají v rozporu s předpoklady Jiřího Kohoutka.

I pro výzkum hradní architektury 14. a 15. století skýtá Zlínský kraj mimořádně cennou pramenovou materii. Celá řada zdejších hradů prošla v závěru středověku rozsáhlými úpravami, které reagovaly mj. na prudký rozvoj palných zbraní, potažmo na změněné způsoby obléhání. Tento vývojový trend lze dnes nejlépe postihnout na dimenzích a dispozicích zemních fortifikací, které u hradů východní Moravy dosahují udivující typové různorodosti. Hodně pestré jsou i formy zdejších vysunutých a předsunutých fortifikací. Autoři knihy důvodně, byť hypoteticky uvažují, že mnohé z prvků zlepšujících obranyschopnost vůči dělostřelbě vznikly v poděbradském období, konkrétně za česko-uherských válek, popř. o něco později. Boje o českou korunu dopadly na zdejší hraniční region s obzvláště velkou intenzitou, v 60. letech 15. století byla řada hradů obléhána, a často i dobyta vojsky Matyáše Korvína. K charakteristickým rysům vývoje hradní architektury v následujícím, jagellonském období naopak patří výstavba komfortních

obytných budov, svou vnitřní dispozicí a architektonickými prvky předznamenávajících renesanční zámky. Ukázkovým příkladem tohoto druhu je např. Nový Světlav.

Jak už bylo řečeno, hodnotu knihy pozvedávají nejvíce výsledky průzkumů Radima Vrla, který platí za jednoho z nejkouzelnějších a nejschopnějších českých stavebních historiků. Přitom je autodidakt bez jakéhokoli vysokoškolského vzdělání. Přestože knize schází nadregionální srovnávací přesah, řadí se k vůbec nejdůležitějším publikačním počínům české kastelologie. Pro specialisty na hradní architekturu je neocenitelná.

Jan Kypča

Irena Korbelářová – Michal Zezula (eds.): S knížaty u stolu. Kuchyně a kultura stolování na středověkých vévodských dvorech v Opavě a Ratiboři. Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Ostravě – Powiat Raciborski, Ostrava – Ratibor 2018. 272 str.

Publikace je spolu se stejnojmennou výstavou, konanou v Hradci nad Moravicí a polské Ratiboři, výsledkem přeshraničního projektu, na jehož realizaci se podílela celá řada badatelů různých specializací. Vzhledem k chtěné sousedské spolupráci ale působí paradoxně národnostní složení týmu. V autorském kolektivu knihy o 12 osobách figuruje pouze jeden Polák, jehož podíl na textu je minimální. Rolí hybatelů a tahounů se chopili badatelé z ostravského pracoviště Národního památkového ústavu a opavské univerzity. Mezi hlavními autory knihy nalezneme podle očekávání řadu strůjců současného vzepětí výzkumu středověkých a raně novověkých dějin českého Slezska. Patří k nim archeologové František Kolář a Michal Zezula, historička Romana Rosová a historik umění Dalibor Prix. V neposlední řadě zasluhuje zmínění historička Irena Korbelářová, která má na textu knihy největší podíl.

Knihy je určena laikům i odborníkům. První skupinu čtenářů zaujme zvoleným tématem, bohatým obrazovým doprovodem a faktograficky hutnými a čtivými texty. Nadšenci do *living history* budou spokojeni, dostane se jim bohaté a solidní inspirace ke kulinařským zážitkům. Co se ale týče odborné originality, přínos knihy je hodně sporný. Výklad jen minimálně překračuje kompilační úroveň, inovativní není ani po metodické (konceptní) stránce. Hodnocení z tohoto úhlu je na místě, protože formálními znaky (např. poznámkovým aparát) se kniha jednoznačně hlásí k odborné literatuře.

Vůbec největší rozpaky vyvolává už sám titul. Slibuje totiž nesplnitelné, což autoři museli dobře

vědět dřív, než předložili žádost na přidělení finančních prostředků. Ostatně kniha je jasným důkazem, že kultura stravování a stolování na středověkých vévodských dvorech v Opavě a Ratiboři je za současného stavu pramenně základny prakticky nepostižitelná. Autoři ji proto mohou jen obecně navodit pomocí náhodně zvoleného, byť poměrně bohatého výběru obrazových, písemných a hmotných pramenů rozličné proveniencie (jejichž sběr výrazně usnadňuje internet). Nic proti zvolenému tématu výstavního projektu, myslím si ale, že za těchto mizivých předpokladů výzkumu měla mít doprovodná publikace ryze naučnou formu, a tedy bez zbytečných vědeckých aspirací. Svůj účel by splnila i v útlejší podobě.

Přes uvedené výhrady k badatelské nosnosti zvoleného tématu nutno přiznat, že kniha přece jen skýtá odborníkům jistý užitek. Nejen laici se zaujetím přečtou úvodní kapitolu koncipovanou jako hutný přehled posloupnosti zeměpánů středověkého Opavska a Ratibořska. V této i v následujících kapitolách zdůrazňované, ale spore pramenné stopy kontaktů slezských vévodů k panovníckým dvorům slouží jako (někdy poněkud násilný) oslí můstek k obecnému nástinu dvorské kultury pozdního středověku, psaného s důrazem na stolování a kulinařské zvyklosti. Konkrétnější údaje, mající bezprostřední vazbu k problematice ohlašované titulem knihy, se pojí vlastně jen se Zikmundem Jagellonským. Budoucí polský král v letech 1501–1511 držel, leč jen zřídka navštěvoval Opavské vévodství, udělené mu v léno jeho bratrem Vladislavem II. z titulu českého krále. Chod Zikmundova dvora, včetně složení jídelníčku, osvětlují vzácné dochované a poměrně podrobně vedené účty z let 1500–1507. Ani údaje čerpané z tohoto mimořádně cenného zdroje však nedodávají knize na originalitě. Účty totiž nedávno analyzoval Petr Kozák, který je rovněž edičně zpřístupnil.

Striktně vzato, z odborného hlediska je kniha originální asi pouze tím, že jedna z kapitol obsahuje předběžnou, relativně podrobnou prezentaci výsledků hloubkového průzkumu hospodářské budovy v areálu někdejší vévodské rezidence v Opavě. Předmětný objekt, situovaný na obvodu předhradí, fungoval v první stavební fázi nejspíš jako hradní kuchyně. Na úrovni přesvědčivé hypotézy je nastíněna její rekonstrukce – s dvojicí topenišť se samostatnými mohutnými dymňky. V podlaze se dochovala masivní kamenná výlevka, která představuje nepřímý doklad kuchyňského provozu. U ostatních vévodských sídel na Opavsku a Ratibořsku nelze kuchyně blíže postihnout. Přesto je hradním kuchyním v knize věnováno poměrně hodně prostoru, výklad pojatý jako komentář naho-

dilého vzorku tuzemských a (hlavně) zahraničních příkladů, prezentovaných četnými kresbami a fotografiemi, ale znovu budí rozpaky. Mají-li v centru pozornosti stát hrady opavských a ratibořských vévodů, je těžko pochopitelné, proč ve výběru analogií naprosto převládají mimořádně kuchyně rezidencí anglických, francouzských a uherských panovníků.

Přínos archeologie k zvolenému tématu je v knize demonstrován hlavně na objevech z Opavy. K avizovanému tématu se ale vážou jen volně, protože většina nálezů pochází nikoli z vévodského hradu, nýbrž z parcel městských domů. Prezentované nádoby a náčiní, používané v kuchyni a při stolování, tedy reprezentuje vybavení běžné měšťánské domácnosti. Z tohoto sociální prostředí se (pravděpodobně) vymyká jediný artefakt – rozměrný železný rožen z hradu Kaltenštejna.

Na závěr knihy je zařazen katalog archeologických nálezů z Opavy a Ratiboře. Počtem dominuje keramické, skleněné, dřevěné a kovové nádobí. Do katalogu jsou zařazeny i kachle (jakožto doklad vytápění obytných-jídelních prostor), ba i kompletně rekonstruovaná kamna, od roku 1997 instalovaná v expozici muzea v Ratiboři. Jejich plášť je sestaven ze stovky originálních kachlů z přelomu 15. a 16. století, pocházejících ze zdejšího zámku. Jedná se o vzácný nález pozůstatků jednoho kamnového tělesa.

Knihy je klasickým příkladem některých současných trendů financování vědy. Prostředky na projekt byly získány s ambicí nalézt průsečík mezi odbornými potřebami a snahou zaujmout širší veřejnost, krom toho i ambicí navázat přeshraniční spolupráci. Publikacním výsledkem je ale hybrid, který možná uspokojí laiky, sotva ale odborníky. Kamenem úrazu je příliš úzce vymezené téma. Kniha navíc vyvolává otázku, nakolik má smysl reprodukovat spoustu notoricky známých dobových vyobrazení, která autoři knihy téměř kompletně dohledali na internetu. V tomto ohledu totiž nelze konkurovat databázi www.pinterest.com, na jejímž syčení se velkou měrou podílejí právě laici.

Jan Kypka

Rudolph Kuper: Inden 1. Eine Siedlung der Rössener Kultur in Rheinland. Rheinische Ausgrabungen, Band 76. Wissenschaftliche Buchgesellschaft Philipp von Zabern, Darmstadt 2018. 364 str.

Německá lokalita Inden v Severním Porýní – Vestfálsku patří ke klasice evropského neolitického bádání. Leží v oblasti Aldenhovener Platte, což samo o sobě předurčilo její osud. Byla zkoumána

záchranným výzkumem v předpolí hnědouhelných dolů a následně spolu s dalšími analyzována v rámci projektu *Siedlungsarchäologie des Neolithikums auf der Aldenhovener Platte* (SAP) kolínské univerzity, vedeného Jensem Lüninem v letech 1971–1981. V případě Inden šlo vlastně o první zkoumanou lokalitu, jež byla teprve později včleněna do rozsáhlé analýzy sídelní struktury celé oblasti (Kuper – Pavlovič 2015, 342–344). Ta jednoznačně patří k nejlépe probádaným neolitickým sídelním regionům vůbec. Sídlíště rössenské kultury s označením Inden I bylo zpracováno již v rámci Kuperovy disertační práce, obhájené v Kolíně nad Rýnem v roce 1974. Vydána byla pouze částečně o pět let později jako interní tisk (Kuper 1979) a některé výsledky lze roztroušeně najít i jinde, avšak právě na tuto torzovitou studii se až dosud okruh zájemců o postlineární neolit v západní části střední Evropy nejčastěji odvolával. Je tak milým překvapením, že s odstupem více než půl století autor někdejšího výzkumu přistoupil k publikaci celé práce.

Výzkum o rozsahu přibližně 2,6 ha probíhal s přestávkami mezi lety 1965 až 1967 a předpokládáný rozsah původního neolitického sídlíště pokryl ze tří čtvrtin. Někdejší prostředí výzkumu v předpolí dolů je v úvodu knihy dobře nastíněno. Množství dobových žánrových snímků je doprovázeno přepisy záznamů z terénních deníků, které dokreslují poněkud bezútešnou atmosféru odkryvu.

Na ploše bylo zkoumáno 30 objektů, interpretovaných jako půdorysy domů. Ty nejlépe zachované patří ke stavebnímu typu charakteristickému pro rössenskou kulturu. Jde o půdorysy trapézového tvaru s vnitřní třífádoou kůlovou konstrukcí a vnějšími obvodovými stěnami zapuštěnými do základového žlabu. Ten navíc po celém obvodu doprovází další podpůrné svíslé konstrukční prvky, rozmístěné v pravidelných rozstupech. Orientace dlouhé osy domů je oproti soudobým stavbám známým z Čech o 90° otočená, tedy přibližně ve směru Z–V. Délka pravděpodobně úplných půdorysů se zpravidla pohybuje okolo 40 m, nejdelší stavba (dům č. 27) nicméně měřila přes 52 m. Pozoruhodné je, že právě tento dům prošel několika stavebními fázemi, při kterých byl postupně zvětšován. Šířka dochovaných relikvů se pohybuje mezi 4,5 až 7,5 m. Na základě tvaru průřezů obvodových žlabů autor předkládá jejich původní konstrukci. Mělo by se jednat o hustě kladené, do žlabu svíslé zapuštěné trhanice při horním konci nadzemní části stabilizovanou vodorovnou kleštinou, která byla po vnější straně v pravidelných rozstupech podepřena svíslými sloupky. Ke zmíněné kleštině pak podle autora měly být přivázány, či spíše o ni opře-

ny, krokve ve své spodní části délky. Nosnou funkci by tak v této konstrukci měly mít právě ony svíslé sloupky, charakteristické pro tento typ půdorysů.

Zmíněný stavební typ není nicméně v lokalitě Inden I jediným. Ojediněle byl dále zachycen pravidelný obdélný půdorys, rovněž s obvodovou stěnou zapuštěnou do základového žlabu (dům č. 26). Dochovaná délka 16,4 m (při šířce 4,8 m) není kompletní, nicméně podle situace na ploše stavba zjevně o mnoho delší nebyla. Interiér domu je dalším žlabem zřetelně rozdělen na dvě zhruba stejné části, a připomíná tak poněkud půdorys známé z mladšího lengyelského prostředí střední Evropy. Podle autorovy rekonstrukce mohla být část jedné z delších stěn otevřená směrem ke zmíněné vedlejší stavbě č. 27 a vytvářet s ní jakousi funkční dvojici s výlučným postavením v dané fázi osídlení v lokalitě. Vnitřnímu propojení obou staveb by kromě prostorové konfigurace nahrávala i skutečnost, že také tento dům prošel opakovanými přestavbami.

Během výzkumu bylo zachyceno rovněž několik torzovitých linií jednoduchého palisádového ohrazení. Některé úseky jsou dokonce v superpozici s dlouhými domy. Jakkoli je konkrétní zařazení takových objektů ve zkoumaných lokalitách vždy problematické, v případě Inden se zdá pravděpodobné, že do neolitu patřit mohou. Na celé ploše totiž kromě několika rozptýlených jam z doby železné (popelnicová pole) doklady jiných kultur zachyceny nebyly.

Vyjma souboru půdorysů není ostatní nálezový inventář nijak ohromující. Z několika desítek zahloubených objektů pochází necelých 7000 keramických fragmentů, mezi nimiž bylo identifikováno zhruba 500 keramických jedinců. Kamenný materiál není ve svazku pojednán vůbec, ale z doslovu se dozvídáme, že byl v roce 1980 zpracován na kolínské univerzitě v rámci nepublikované diplomové práce. Tvzení, že v lokalitě v rámci surovin štipané industrie dominují žluté silicity z oblasti belgického Rullen (40 km vzdálenou čarou), nebo že se jejich zpracování mezi předchozí lokální LnK a rössenskou kulturou z technologického pohledu značně liší, nezbyvá než věřit.

Na základě superpozic domů s ohrazením v kombinaci s přestavbami domů i patrným vývojem výzdobného stylu na keramice rozdělil Kuper sídlíště do čtyř fází. Sídlíště se přitom mělo postupně rozšiřovat směrem od jihu k severu. Tento model autor dále podpírá sérií deseti radiokarbonových dat, ze kterých vyplývá, že pravděpodobná doba trvání sídlíště byla okolo 200 let (4770–4550 př. Kr.).

Publikace jako celek nebyla oproti původní disertaci nijak výrazně aktualizována, přestože od

doby jejího sepsání se přece jen udělalo hodně práce. Ostatně i k předloženému vývoji sídliště i vzniku a funkci uvedené výjimečné dvojice domů existuje i další přesvědčivý model (*Pavlovič 2010/2011*). Inden tak žije dalším životem, a proto Kuper (*1937) ani dost dobře nemohl vzít své původní interpretace v této reedici zpět. Ostatně jeho celoživotním odborným zájmem po studii byla především saharská Afrika, a téma mladšího neolitu v Porýní již dále nijak zvlášť nerozvíjel. Při bližším pohledu je nicméně patrné, že některé obecné předpoklady, vyslovené před více než padesáti lety, se v průběhu času podařilo z velké části potvrdit, ať se to týká zrychlení vývoje postlineárních osad, nebo zkrácení doby jejich trvání oproti předcházejícímu období. Podobně důležitých lokalit, které dodnes tlejí v deskách absolventských prací, by se i u nás našla celá řada. Inden jim v každém případě dává pozitivní příklad.

Pavel Burgert

Literatura

- Kuper, R. 1979:* Der rössener Siedlungsplatz Inden 1. Köln: Dissertations-Druck.
- Kuper, R. – Pavlovič, M. 2015:* Der Beginn der Braunkohlenarchäologie. Die Rössener Siedlung Inden 1. In: J. Kunow et al. Hrsg., Revolution Jungsteinzeit: Archäologische Landesausstellung Nordrhein-Westfalen, Darmstadt: Verlag Konrad Theiss, 341–347.
- Pavlovič, M. 2010/2011:* Die Rössener Phase des Mittelneolithikums in der Rheinischen Bucht – Chronologie und Entwicklung. Bonner Jahrbücher 210/211, 29–102.

Václav Matoušek – Pavel Hrnčířík – Zdeněk Šámal: Rozvadov 1621. Výzkum bojiště třicetileté války. Research of a Battlefield of the Thirty Years' War. Bohumír Němec – Veduta. *České Budějovice 2018*. 206 str.

Zásluhou V. Matouška se české bádání o novověkých bojištích řadu let interdisciplinárně rozvíjí na špičkové evropské úrovni. Autorovu roli klíčového hybatele si můžeme dobře uvědomit nad relativně rychle přibývajícím publikacními výstupy, nejnověji nad monografií, která přináší souborné vyhodnocení dlouhodobého terénního výzkumu bojiště u Rozvadova z léta 1621. Stopy tříměsíčních válečných operací v prostoru zemského přechodu, jež se dochovaly na ploše ca 4 × 3 km, představují – jak autoři publikace právem zdůrazňují – vůbec nejdůležitější archeologickou památku třicetileté války v ČR a jednu z nejcennějších

v mezinárodním srovnání. Pozůstatky polních fortifikací se nacházejí v lesích na obou stranách státní hranice, v blízkém okolí dálnice spojující Prahu s Norimberkem.

Terénní stopy bojiště u Rozvadova v lecčem evokují zákopová pole první světové války. Měřitko ženižních prací, intenzity bojů i lidských obětí se v moderní době samozřejmě zmnohonásobilo, ale v základních principech zůstala poziční válka víceméně stejná jako za časů mušketyrů. Co se týče strategické převahy, analogický (zásadní) význam připadal dělostřelbě, jejíž účinnost odvisela od celkového množství děl a výhodnosti jejich rozmístění. Válečnou šťěstěnu výrazně ovlivňovaly infekční choroby, jež kosily oslabené muže shromážděné na malém prostoru. Ve výčtu rozličných podobností by šlo jistě pokračovat. Srovnávací přesah monografie o rozvadovském bojišti je však minimalistický, překvapivě schází i bližší srovnání s dalšími polními fortifikacemi z doby třicetileté války. Přesto lze publikaci označit za zdárný výsledek ambiciózního badatelského záměru.

Hlavním účelem publikace je podrobná prezentace a vzájemná konfrontace archeologických a obrazových pramenů, která směřuje k ucelené rekonstrukci komplexů polních fortifikací a průběhu vlastních bojových akcí. Už jen tím je vytyčený cíl hodně ambiciózní, z předložené plánové dokumentace totiž jasně vyplývá, jak si terénní fáze výzkumu vyžádala nezměrné úsilí a moře času. Rozumí se samo sebou, že projekty tohoto druhu lze realizovat jedině týmovou prací, navíc za nutné účasti tzv. detektorářů. Bez nich – jak obecně platí pro výzkum dávných bojišť – si lze sotva představit mapování hektarových ploch.

Průběh bojových operací u Rozvadova je na začátku knihy poměrně podrobně a přehledně nastíněn formou výtahu faktografie z bohaté české a zahraniční literatury o třicetileté válce. Síly tu změřili generál Mansfeld, velící zbytku armády Fridricha Falckého, s generálem Tillym, který stál v čele vojska katolické Ligy. Protestantské oddíly byly po sérii střetnutí nakonec donuceny ustoupit do Horní Falce. Všechny ostatní kapitoly knihy jsou původní. Těžiště výkladu spočívá v popisu a interpretaci systémů polních fortifikací, vybudovaných oběma armádami za stejným účelem přehrazení a kontroly prostoru zemského přechodu. Obě tyto hlavní linie byly doplněny předsunutými prvky, nejčastěji ohrazenými dělostřeleckými postaveními.

Předložená rekonstrukce fortifikačních systémů vychází jednak z geodeticko-topografického průzkumu, jednak z analýzy obrazových pramenů. Autoři v letech 2006–2015 na české straně hranice

dokumentovali (a zčásti nově identifikovali) celkem 13 fortifikačních subkomplexů, dalších pět, nacházejících se na německé straně, bylo publikováno již dříve. Dochované reduty, bastionové pevnosti a liniové valy jsou v knize prezentovány pomocí digitálních trojrozměrných modelů a klasických geodetických plánů. Obrazová příloha je bohatá a názorná, nutno jí ale vytknout grafickou nejednotnost. Také je škoda, že chybí srovnávací tabulka jednotlivých fortifikací ve stejném měřítku.

Protože některé fortifikační prvky zanikly v důsledku zemědělské činnosti a patrně také při recentních zásazích do terénu podél dálnice, velký význam připadá obrazovým pramenům, autory knihy podrobně analyzovaným. Přímou z roku 1621 pochází letáková rytina zachycující ze šikmého nadhledu celé bojiště. Výpovědní hodnota grafiky je sice limitovaná vysokou mírou schematičnosti, z porovnávání základních orientačních bodů však vyplynulo, že krajinný reliéf i fortifikační systémy odpovídají skutečnosti. Pro hlavní účely monografie je mnohem důležitější soubor kartografických děl ze 17.–19. století. Raně novověké mapy vznikly pro daný prostor v mimořádně hojném počtu z důvodu setrvalých sporů o vytyčení zemské hranice. Pro rekonstrukci bojiště – co se týče podrobnosti a věrnosti zobrazení polních fortifikací jakožto důležitých orientačních bodů v krajině – jsou zvláště klíčové mapy kolovratského panství z 18. století.

Dvě z dochovaných fortifikací se staly předmětem archeologické exkavace. Sondy byly položeny jak napříč obvodovými náspy a příkopy, tak i na ohrazené ploše. Získány byly detailnější poznatky nejen o způsobu výstavby fortifikací, ale i o jejich údržbě (obnově erodovaných násypů a příkopů). Zvolené fortifikace se vzájemně výrazně liší množstvím odpadu po vojákách, resp. počtem nalezených

keramických střepů. Důležité poznatky přinesl detektorový průzkum v letech 2011–2017. Byly mu podrobeny jednotlivé fortifikační prvky i velké mezilehlé plochy. Zachytit se podařilo několik výrazných koncentrací olověných kulek, interpretovaných jako místa vlastních bojových akcí (jedna poloha nese příznačný pomístní název Krvavé pole). Autoři si považují obecně vzácných nálezů dělostřelecké munice. Nastíněné představy o průběhu bojů se zakládají na distribuci celkem 754 projektilů do ručních a lafetovaných zbraní. Je to číslo relativně vysoké, ale zanedbatelné v porovnání s množstvím použité munice, zaznamenané v písemných pramenech. Autoři např. uvádějí, že na ligistické straně se v průběhu necelého měsíce spotřeboval jeden milion kulek do mušket. K předložené interpretaci výsledků detektorového průzkumu je proto zapotřebí přistupovat kriticky. Druhou skupinu kovových artefaktů, jež souvisejí s militární činností, tvoří ženijní náčiní: motyky, špičáky, lopatky a sekery. Jednotlivými exempláři jsou zastoupeny kleště na odlévání kulek, závěsek ve tvaru zlatého rouna či třeba hrací kostka vyrobená z olověné kulky.

Kniha je napsána svěžím stylem, aniž by ztrácela na vědecké úrovni. Zahraničnímu čtenáři jde vstříc kompletním překladem všech kapitol do angličtiny. Bude ale hodně záležet na distribuci, zda monografie výrazněji ovlivní mezinárodní bádání, k čemuž má nepochybně potenciál. Ocenění zasluhuje mimo jiné pro bohatou obrazovou přílohu. V očích odborníků i laiků dodávají knize na atraktivnosti četné, vhodně vybrané reprodukce dobových grafik a olejomalb, jež poskytují názornou představu o bojových akcích, ženijní činnosti i odpočinku vojáků v polních leženích u Rozvadova během léta 1621.

Jan Kypta